

РЕЦЕНЗІЯ

Кандидата архітектури, старшого викладача

Кафедри архітектури та реставрації

Пограничної Ірини Ігорівни

на рукопис дисертації Литвинчука Іллі Володимировича

«Урбаністичні фортифікаційні комплекси міст Поділля у II пол. XVI- I пол. XVII ст.»,

представлену на здобуття ступеня доктора філософії

з галузі знань 19 Архітектура та будівництво

за спеціальністю 191 Архітектура та містобудування

Дисертація виконана в Інституті архітектури та дизайну

Національного університету «Львівська політехніка»

Дисертація присвячена актуальним проблемам урбаністичних фортифікаційних комплексів. Під оборонними спорудами розуміються замкові, міські, польові укріплення, а також пристосовані для довготривалої оборони укріплені об'єкти всередині міста чи за його межами: сакральні споруди та комплекси, ратуші, торгові ряди, «караван-сараї», тощо.

У більшості випадків колишні фортифікаційні комплекси сьогодні є селищами міського типу з деградованою інфраструктурою та занепалими пам'ятками та об'єктами культурної спадщини. Автентична субстанція пам'яток або частково збережена, або цілковито втрачена і лише вулична мережа дозволяє нам прослідкувати межі оборонних споруд. Такий стан збереження та виокремлення ряду проблем формують **актуальність даного дослідження:**

1) Фортифікаційні об'єкти території степового порубіжжя Правобережної України на сьогодні є найменш дослідженими у порівнянні з іншими регіонами України (такими як Волинь, Галичина, Слобожанщина, Крим) та окремими фортифікаційними комплексами Української та Дніпровської оборонних ліній. Розглянута в межах даної дисертації територія досліджена вкрай нерівномірно, наукові знання про неї вимагають нових суттєвих доповнень та узагальнень попередніх досліджень. Розвиток вітчизняної школи дослідження історичних міст у

Незалежній Україні вимагає переосмислення ролі фортифікацій, виокремлення оборонного чиннику як самостійного явища та його ґрунтового дослідження.

2) Швидка руйнація автентичної субстанції пам'яток фортифікаційного мистецтва, ймовірно перепланування історичної мережі вулиць міст, яка пов'язана з оборонними спорудами та їхня загальна деградація призводять до непоправних втрат об'єктів культурної спадщини, вимагають негайного проведення натурних досліджень з фіксацією усіма можливими засобами. Іншою загрозою якісного збереження наявних споруд нефахове виконання реставраційних робіт та адаптація під різноманітні невластиві функції, що зараз стає актуальним у зв'язку з розквітом туристичного бізнесу та можливістю громад міст та сіл отримувати фінансування на реставрацію та ремонт своїх пам'яток завдяки реформі децентралізації.

3) Оборонні споруди мають велике значення для відродження культурного та економічного життя у містах та селищах, проте, знаходяться у занедбаному або зруйнованому стані і не реалізують свій потенціал. Ревіталізація таких об'єктів, їхнє пристосування та залучення у туристичний бізнес має відбуватися на виключно науково обґрунтованих засадах.

4) Об'єкти української історичної фортифікації є важливими маркерами національної ідентичності, свідками високого розвитку українського народу у раньомодерний час, тому інформація про їхню правдиву історію, отримана з результатів дисертаційного дослідження, є невід'ємною частиною формування національної свідомості та патріотичного виховання.

5) Російське повномасштабне вторгнення 2022 р. поставило під загрозу збереження пам'яток та об'єктів української культурної спадщини, зокрема історичних фортифікацій. Це зумовлює масштабування робіт з дослідження та фіксації актуального стану таких загрожених об'єктів.

Метою дослідження є визначити архітектурно-планувальні характеристики урбаністичних фортифікаційних комплексів півдня України, узагальнити їх за архітектурно-планувальними характеристиками, окреслити генезу та джерела їхнього походження, запропонувати концептуальні засади їх збереження і використання.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури та джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації відповідає вимогам.

У першому розділі «Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження» узагальнено джерельну базу дослідження, яка формується з архівних описових документів (ревізій, люстрацій, інвентарів), наративних і літературних джерел, історичної картографії XVII-XX ст. та іконографії. Зазначено, що, на сьогоднішній день, в українській нормативно-правовій базі відсутня така категорія культурної спадщини, як урбаністичний фортифікаційний комплекс. Ці комплекси споруд за типом субстанції можуть містити в собі елементи архітектури, військової інженерії, геоластики, бути органічно пов'язаними з містобудівними утвореннями та ландшафтом.

У другому розділі «Методика комплексного дослідження урбаністичних фортифікаційних комплексів» зазначається, що в процесі дослідження на території історичного Поділля в межах Подільського та Брацлавського воєводств з 1569 по 1648 рік було виявлено 145 міст, які виконували функції укріплених оборонних споруд. З цієї кількості була утворена стратифікована репрезентативна вибірка, що складалася з 19 міст, обладнаних урбаністичними фортифікаційними комплексами. Під час аналізу комплексів оборонних споруд була виявлена потреба у введенні нового наукового поняття – «урбаністичний фортифікаційний комплекс». На основі загальнонаукових та спеціальних методів була розроблена комплексна методика дослідження урбаністичних фортифікаційних комплексів. Додатково була відзначена важлива роль сучасних технологій, таких як фотограмметричне знімання та лазерне сканування, а також робота з ГІС-системами. Застосування методу тривимірного графічного моделювання дозволило відтворити вигляд міст з урбаністичними фортифікаційними комплексами на етапі їхнього розвитку у першій половині XVII століття.

У третьому розділі «Передумови, чинники та основні етапи формування урбаністичних фортифікаційних комплексів міст Поділля у II пол. XVI-I пол. XVII ст.» виокремлено чинники, які вплинули на формування урбаністичних фортифікаційних комплексів у містах Поділля, а саме: культурно-філософські,

природні, військові та суспільно-політичні чинники. Поєднання цих параметрів створила різноманітність урбаністичних оборонних комплексів у містах регіону.

Виокремлено три основних етапи формування урбаністичних фортифікаційних комплексів Поділля в хронологічних межах дисертаційного дослідження. Перший період охоплює передумови їхнього формування до Люблінської унії, пов'язаний із системним заселенням території та формуванням перших уфортифікованих міст за давньоруськими традиціями. Другий період включає процес військової урбанізації і характеризується вибухом локаційної активності приватної ініціативи на Східному Поділлі (Брацлавщині), пік якої припадає на рубіж XVI-XVII ст. Третій період охоплює 1610-1640- pp., коли темпи заснування нових міст зменшуються, проте відбувається модернізація вже існуючих урбаністичних фортифікаційних комплексів, враховуючи їхню потребу у артилерії.

У розділі 4 «Композиційно-просторові та функціональні характеристики урбаністичних оборонних комплексів Поділля II пол. XVI-I пол. XVII ст» детально класифіковано характеристики урбаністичних фортифікаційних комплексів у розглянутих населених пунктах Поділля та проведено порівняльний аналіз з виявленням певних закономірності.

За результатами зведеного аналізу виокремлено шість основних типів урбаністичних фортифікаційних комплексів: архаїчний, традиційний, частково модернізований, глибоко модернізований, прогресивний, інноваційний, їхнє географічне розташування і щільність в межах Поділля дозволило охарактеризувати та пояснити загальну структуру оборони українського порубіжжя на подільському відтинку. Наочно доведено результатами геопросторового аналізу неоднорідність використання фортифікацій з сучасними на період хронології дослідження. Осередки розповсюдження таких фортифікацій дають уявлення про пріоритети в обороні цих міст від найбільш ймовірних ворогів. Так, з молдавського кордону передбачався наступ армії Османської Імперії, що змушувало власників та урядників у містах актуалізувати та вдосконалювати укріплення, тоді як з півдня очікувались лише набіги легкоозброєних кочівників або повстанців. З іншої сторони, розбудова міської мережі Брацлавщини припала на злам тенденцій у фортифікуванні, через що сучасні фортифікаційні прийоми тут найбільш повно проявили себе. Натомість можна констатувати, що оборонні споруди Поділля були розраховані на

дрібнокаліберну вогнепальну зброю навіть у містах, які були розроблені за сучасними на момент закладання принципами з точки зору воєнної архітектури.

У розділі 5 «Система критеріїв та підбору рекомендацій щодо збереження та ревіталізації урбаністичних оборонних комплексів» запропонована стратегія відновлення та відновлення цінності урбаністичних фортифікаційних комплексів, яка ґрунтується на розробці моделей оцінки за рядом критеріїв, основними з яких є рівень збереження та ступінь вивченості. На підставі даних просторового ГІС-аналізу в межах Поділля виділено мікрорегіони, які потребують особливої уваги з точки застосування того чи іншого підходу. Комплексна регіональна стратегічна програма ревіталізації/ревалоризації урбаністичних фортифікаційних комплексів має бути розділена на черги, при цьому у першій черзі перевагу слід віддавати архітектурно збереженим об'єктам, які можливо швидко адаптувати під нову функцію, що дозволить створити нові робочі місця у регіоні та отримати прибуток для подальшого фінансування робіт на об'єктах, які поки що не мають подібного економічного впливу. Механізм такої співпраці можна впровадити шляхом створення громадських організацій, асоціацій та федерацій уфортифікованих місць для транстериторіальних проєктів.

Наукова новизна дисертаційної роботи. В дисертаційному дослідженні Литвинчука Іллі Володимировича вперше в українському архітектурознавстві введено у науковий обіг поняття «урбаністичний фортифікаційний комплекс», яке найбільш повно характеризує феномен українського укріпленого середньовічного та ранньомодерного міста і дозволяє проаналізувати його генезу, структуру та шляхи ревіталізації та (або) ревалоризації; проведено комплексні наукові історико-містобудівні дослідження окремих укріплених міст Поділля (Ямпіль, Немирів, Жванець, Бар, Кохангород, Рашків, Ожигівці та інші).

Значним внеском в історико-архітектурну науку й пам'яткоохоронну методикау слід вважати створені гіпотетичні графічні реконструкції вигляду міст з урбаністичними фортифікаційними комплексами станом на їхній розквіт у I пол. XVII ст.; ідентифіковані збережені залишки фортифікаційних споруд у містах Ямполі, Ладжині, Ожигівцях, Барі.

Таким чином, зазначене вище є вагомим науковим доробком автора дослідження Литвинчука Іллі Володимировича, значним внеском в українське пам'яткознавство, історико-архітектурну науку й пам'яткоохоронну справу.

Відзначаючи актуальність дослідження, високий науковий рівень дисертаційної праці, її теоретичну і практичну значущість, маю висловити окремі **зауваження** й побажання:

1. Передусім слід звернути увагу, що типологічний розбір теми потребує графічних схем, які відсутні у розділі, а подані лише у додатках, що ускладнює сприйняття напрацювань автором.

2. В пункті 5.4. «Стан збереженості урбаністичних оборонних комплексів та перспектива ревіталізації» для наочного сприйняття матеріалу поряд з описовою частиною варто було подати ілюстративний матеріал по кожному об'єкту, які вибрані для детального вивчення.

Зазначені зауваження не применшують загалом високий науковий рівень дисертаційної праці Литвинчука Іллі Володимировича та носять рекомендаційний характер. Визначені мета та завдання дослідження виконані, загальні висновки випливають з послідовно викладеного матеріалу дослідження й аргументовані.

Структура дисертації охоплює всі аспекти кваліфікаційної роботи – вона складається з 141 сторінки основного тексту, 15 сторінок списку використаних джерел, а також 4 додатків на 10 сторінках.

Основні положення дисертації опубліковані у 9 працях, з них 3 статті у виданнях, що індексуються у наукометричних базах SCOPUS та Index Copernicus International, 3 статті у наукових фахових виданнях України, 3 статті у наукових періодичних виданнях інших держав країн. А також, опубліковані тези конференцій: 1 тези конференції, яка внесена до наукометричної бази даних; 3 тези опубліковані у збірниках наукових праць за результатами вітчизняних наукових конференцій.

Результати дослідження апробовані на 2 міжнародних та 6 Всеукраїнських науково-практичних конференціях та знайшли практичну реалізацію у підготовці науково-проектної документації з розробки історико-архітектурних опорних планів м. Ямполья Вінницької області та смт Меджибожа Хмельницької області.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Литвинчука Іллі Володимировича «Урбаністичні фортифікаційні комплекси міст Поділля у II пол. XVI-I пол. XVII ст.», являє собою завершене самостійне наукове дослідження, в ході якого було розроблено рекомендації, які вирішують поставлену мету та завдання дослідження. Дисертація за актуальністю, об'ємом і рівнем проведених досліджень, науковою новизною і практичною значимістю відповідає вимогам наказу Міністерства освіти та науки України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій», постанові Кабінету Міністрів України №44 від 12.01. 2022 р. «Про порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №341 від 21.03.2022 р., а її автор, Литвинчук Ілля Володимирович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 Архітектура та містобудування (галузь знань 19 – Архітектура та будівництво).

РЕЦЕНЗЕНТ:

Кандидат архітектури,
старший викладач Кафедри
архітектури та реставрації

Національного університету
«Львівська політехніка»

_____
(підпис)

Ірина ПОГРАНИЧНА

ЗАСВІДЧУЮ:

Вчений секретар
Національного університету

«Львівська політехніка»,
к.т.н., доц.

_____
(підпис)

Роман БРИЛИНСЬКИЙ